

4. Szembeötlő: a stílus-hitelességnek a regényben óriási szerepe van. Ennek sikere vagy sikertelensége beszél majd világosan a regény írójának stílusáról is. Ami nem más, mint az átélés és az *átélhetőség* szuggesztíója. Végül is egy meglehetősen zsenge kamaszfiút kellene elkísérnünk egy szellemi morális és biológiai sorsváltozás útján... Azt hiszem, nem *csupán* a tapasztalatokkal történő egybevetés a stílus-, (és lélektani) hitelesség próbája. A konstrukción belül esztétikai törvény uralkodik: „a hős” életstílusának éppen úgy, mint beszéd- és gondolkodásformáinak az ábrázolt korszak valóság-anyagából kell táplálkoznia. A *kettős-valóság* alkalmas a stílusprodukciónak mérésére. A *hangnem* is alkalmas mérőeszköz: az író hangja nem recseghet át a gyerekhős szopránján. Az effajta konfrontálás minden ábrázolásnál — még egy monológregény-nél is — elvégezhető. Természetesen a *Gyerektükör* esetében is.

SAKONYI KÁROLY

EGY NOVELLA MEGSZÜLETÉSE

Az *Idegen házban* című novellámat jó néhány évvel ezelőtt — talán 1959-ben — az *Új Írás* felkérésére írtam. Természetesen nem arról van szó, hogy tudtak a témáról és megrendeltek. De már akkoriban is afféle állandó munkatársnak tekintettek, hiszen a lap legelső számában is szerepeltem a *Fogoly* c. elbeszéléssel, s azonnal beiktattak házi szerzőik sorába. Pándi Pál és Illés Lajos szerkesztette a folyóiratot; állandóan kértek tőlem írást. Mondtam nekik, hogy gondolkodom valami, s megígértem, hogy csakhamar átadom a novellát. De más munkám miatt elhanyagoltam ígéretemet. Ők viszont komolyan vették és lapzártá előtt két nappal rámzörgettek. Restelltem magam, azt hazudtam, hogy már csak az utolsó simítások vannak hátra. Igen kevés időm maradt a megírására, de hiúságból és valamiféle tisztesség-érzésből rászorítottam magam, hogy elkészüljek vele.

A téma már egy ideje valóban foglalkoztatott. Alig emlékszem, mi idézte fel, bizonyára egy régi emlék — megtörtént, vagy csak a lélekben átélt; szerettem volna megírni a hűség, talán a baráti hűség megszegésének a konfliktusát. Nem a látványos, a mindenképpen nyilvánvaló hűtlenséget, hanem a csaknem észrevehetetlent, azt, amit a társadalmi kényszerűségek idézhetnek elő. Nyilván azért izgatott, mert átéltem már, mert hűtlen lettem én is olyanokhoz, akikhez hűséges kellett volna maradni. Ha megerőltetem az agyam, néhány motívum feldereng a múltból, s ha nem is hiteles és megragadható előzményei az *Idegen házban* megszületésének, alkotás-lélektanilag mégis érdekesek lehetnek.

Hiszem, hogy az író többé-kevésbé a bűneiből él (nagy szó, de bűnnek érzem mindazt, amit akarva-akaratlanul mások ellen elkövetünk) — én legalábbis sok írásomat köszönhetem a bűntudatnak, elkövetett botlásaim kompenzálásának, vagy — ha úgy tetszik — „meggyónásának”. Főbenjáró bűnt (hivatalból üldözendőt) hál'isten még nem követtem el, ezért hát nem is bánom, hogy a más milyent volt szerencsém megszenvedni. Hiszen, ha nem éltem volna át az emberi gyarlóság jó néhány fokozatát, kevésbé ismerném magamat, kevésbé ismerném az életet, az emberi lét fájdalmait.

Bizonyára némi érzékenység-többlet is van bennem, ezért olyan cselekedetek, amik fölött mások eltekintenek, engem mélyen érintenek, s az események kedvezőtlen alakulásában nagyobb részt vélek a magam hibájának, mint ahogy az valójában igazságos. Mindegy. Ez az érzékenység eddig még hasznomra vált, ha nem is mondanám, hogy kellemes volt, hiszen gyötrődést okozott. De gyötrődés nélkül alig érthetünk meg bármit is.

Elmondok néhány példát a fentiekhez, döntsék el mások, milyen értékű ez a bűntudatosság.

Katonakoromban egyik igen jó bajtársam volt a századírnök. Olykor én is segítettem neki az irodában, az ő révén lettem járatos a katonai ügyintézésben. Egy szombat estén — azt hiszem, borközi állapotban — a szolgálatvezető tizedessel

kiállítottak egy hamis nyílt parancsot és menetlevelet, s a garázs-ból elvitték a századparancsnok dzsipjét. Másnap a készült-ség hozta vissza őket a helyőrséghez, egyenesen a fogdába. Hétfőn reggel már a Fő-utcai katonai bíróság épületébe kerültek, az egyik hat, a másik nyolc hónapi fogházat kapott. Azon a vasárnapi estén, amikor még a laktanya fogdájában ültek, a századparancsnok utasított, hogy végezzem el a más-napi hivatali munkát az irodában. Jóllehet örültem, hogy nyilvánvalóan kineveznek írónak (akkoriban ez kellemes tisztség volt), mégis vonakodva teljesítettem a parancsot, úgy éreztem, más kárán jutok előnyhöz. Hozzájárult még ehhez a bajtársak köréből való kiszakadás hűtlenség-élinénye, pontosabban: a közös sors megtagadása, az írónok, ugyanis, mentes lett a kényelmetlenségektől, nem kellett kivonulnia a gyakorló-térre, s csaknem minden szombaton biztosítva volt az eltávozása. Gyengeség volt a felkínált jobb sorsot választani? Bizonyára jogom volt hozzá, s aligha lehet döntésemet tisztességtelennek minősíteni. De lelkiismeretem nem nyugodott, s mindig egy kis szégyenkezéssel éltem bajtársaim között. A jelek azt mutatták, nemigen vagyok alkalmas arra, hogy kiváljak a tömegből; hitem, (vagy hiedelem?) szerint, a többség sorsát kell választani. Ám az életben még számtalanszor kerültem hasonlóan kiváltságos helyzetbe.

Amikor, például, leszerelésem után (1951-ben) egy nagy-kereskedelmi cég raktárában dolgoztam segédmunkásként (traktor-alkatrészeket kellett csomagolni, télen, a szabad ég alatt, s csak egy-egy bögre forró teára térhettünk be a melcedőbe), s egyik reggel felhívtak az irodába, és közölték, hogy — az akkori idők nyelvén — *kiemelnek*, már aznap a számlázás-ban fogok dolgozni, megint csak átéltem a hűtlenség kegyetlen élményét: otthagytam munkatársaimat a jeges udvaron; a jól fűtött iroda ablakából láttam, hogyan kínlódnak tovább pufajkában, munkától pizkosan odalenn. Vagy amikor végleg elhagytam utolsó munkahelyemet (hiszen volt néhány: hivatalokban, gyárakban, stb.) és az irodalomnak kezdtem élni, ha a régi szaktársakkal találkoztam, zavart éreztem.

Kiszakadtam közösségükből, nem rohanok többé hajnali ötkor a gyárba, nem állok ott velük a zuhany rózsái alatt, hogy lemossam testemről az olajat — elhagytam őket. Jóllehet, ez az élet rendje, dolgom másfelé vitt, mégis: a társak elvesztését nehezen emészti meg a lélek.

Ne higgyék, hogy elkanyarodtam csupán, azokat az érzelmi előzményeket említtem, amik — bizonyára — előkészítették bennem az *Idegen házban* témáját. Megnyugtató pontossággal kideríthetetlen, hogy egy írás milyen élmény-forrásokból ered. De valószínű, hogy e fentemlített érzéseket újra és újra értékelve, társadalmi vetületükben szemlélve, csetleg eltűlözva jutottam el az *Idegen házban* vázlatáig. Az alakokat is láttam már, a helyzetet is; tudtam, olyan szituációt kell teremteni, ami kivédhetetlenül konfliktusba sodorja a főhőst, sorra vettem a lehetőségeket, és a szerelem, a házasság mellett döntöttem. Sanyó — a főhős — szerelmes lesz egy lányba, feleségül veszi, érzelmét, elhatározását tisztelni kell. A házasság révén azonban olyan dilemmába kerül, ami próbára teszi: megmarad-e régi társai, barátai körében vagy új élete elszakítja tőlük? Magyarán: egy új hűség megsemmisíti-e a régit? Nagyjából ennyi volt, amit tudtam. A java még hátra volt: hogyan ábrázoljam mindezt? Az imént említett *Új Írástól* érkezett sürgetésig néhány oldalnyi hasznavehetetlen próbálkozást tettem is, de mindannyiszor elkeseredetten gyűrtem össze a lapokat, élettelen volt az írás, a hitelesnek érzett mondandó silány, hiteltelen, didaktikus szöveggé korcsozott. Ígéreteket becsületbeli ügynek tekintettem. Igaz: hivatkozhattam volna arra, hogy rossz állapotban vagyok, nem megy az írás — hiszen nem követelték fejvesztés terhével a novellát. De túl az ígéreten, izgatott is a feladat: kiszorítani magamból azt, ami már majdnem kimondásra (megírásra) kész, nem hátrálni a feladat elől, megmutatni, hogy az „ihlet” mellett az akaratnak is lehet ereje.

Ez már megint „műhelytitok” — akkor fog sikerülni az írás, ha meglelem az első jó mondatot, ha ebbe a néhány szóba életet tudok cseppenteni, ha magam is úgy érzem: színe,

szaga, íze van. Midőn az ilyenféle első mondatot le tudom írni, már kezemben a gyeplő; a szavak, mondatok engedelmesen visznek a cél felé.

Órákon át ültem tétlenül az üres papír rettenetes fehér mezejét bámulva, (ezekben az órákban reménytelennek tetszik, hogy majd értelmes, használható sorok töltik be!) — s mint egy kaleidoszkópban, forgott agyamban a sokféle, új és új zökkenőkkel összeálló — széthulló képek sora; értelmetlen mondatok bukkantak fel, s tűntek el; párbeszédeket hallottam; szép, de mihaszna narrációt; százféle helyszínt láttam, ahol a cselekmény elindulhatna. S akkor, váratlanul egy aznap látott ház homlokzata derengett fel agyonygyötört emlékezetemben. A színe sűrke volt, a kapu két felén korinthoszi oszlopok álltak, s fölöttük timpanon ékeskedett. Mint aki a rulettet figyeli, s látja: lassul a kerék, kivehetőek a számok, egyre kivehetőbbek — és most, hirtelen megállt a forgás! nyert!! — úgy láttam meg azt a házat, (ki tudná megmondani, miért éppen azt?!) s kezemben volt a megoldás. Leírtam: „Angol filmekben látni ilyen házakat . . .” stb. Amint leírtam, máris értelmet nyert, a hangulata intonált valamit, ami a cselekmény során megerősödött; az „angol” szó, a klasszikus stílust utánzó polgári ház felvillantotta a főhős polgáriasodásának motívumát. Tehát azon nyomban kellő környezetet teremtett, elősegítette a novella koncentráltságát, sőt — mi több! — talán ennek a mondatnak köszönhető az írás megvilágosodó tartalma. Ugyanis addig a novella alapindítéka a társadalmi körülmények okozta hűtlenség ábrázolása volt, (tehát egy objektíve el nem ítéltető, csak szubjektíve mérlegelhető cselekvés érzelmi síkjának a rajza;) most, a kezdő mondat után ez megváltozott: világossá vált, hogy a főhős szubjektív döntése bizony objektíve elítélhető, éppen azért, mert — noha érzelmi, hogy ne mondjam: szívbeli okokból jön létre — retrográd.

Természetesen nem akarom azt mondani, hogy a kérdés ilyen egyszerű. Legalábbis nem volt szándékomban feketén-fehéren ábrázolni a problémát. De ez az ítélet alakult ki ben-

nem, ebből az aspektusból kezdtem vizsgálni hősöm cselekvését, viselkedését.

Az igazsághoz tartozik, hogy a barátok szerzik Sanyónak ebben a házban a lakást (albérletet) — de ez talán csak azt bizonyítja, hogy döntésinkben magunkra maradunk, illetve: kétséges helyzeteket még a nekünk jót akarók is támaszthatnak. Másfelől: már Sanyó korábbi döntése —, hogy feleségül vette Reginát — teszi szükségessé ennek a háznak a „megjelenését”. De hiszen nem is ez a ház játssza a főszerepet Sanyó dilemmájában, hanem a feleségének, Reginának — a családja. A ház következmény — noha a novella szerkezetében (most kimondottan csak a megírás módjára gondolok) hangulati előzményként szerepel.

Sanyó szereti a feleségét, s a tisztesség okán hajlik az asszony családjának a kedvére. Helyesen teszi? Nem könnyű megítélni. Persze, hogy nem tesz helyesen senki, ha elvei, szándékai ellenére dönt bárki kedvéért is. De a valóságban nagyon nehéz kivédeni — elsősorban érzelmileg — az efféle helyzeteket. Nem szívesen támasztunk konfliktust ott, ahol békességre vágyunk. De ha nincs más mód, nem szabad visszariadni az összeütközésektől. Sanyó visszariad. Jót akar — rosszat cselekszik. Tudja is, hogy nem jár el helyesen, ha nem is társadalmi tudatossággal méri fel a helyzetet. Inkább csak érzelmi műszerei jeleznek valami vést. Sejtí: nem abból származik a baj, hogy otthagya régi munkahelyét el kell szakadni a barátaitól (hiszen nem lenne lehetetlen, hogy gyakorta találkozzanak így is) hanem, hogy önmagát hagyja el, hogy meg fog változni, hogy olyan életfeltételeket vállal, amik elidegenítik régi önmagától. A tendenciától fél tehát, nem a tényektől. A gyár helyett az apósa szövetkezetében fog dolgozni, de emiatt még nem kellene feladnia — hogy nagy szavakat használjak — a forradalmiság iránti fogékonyságát. (A forradalmiságon azt értem — miként a novella írásakor is — ami ellenkezik mindenféle polgári attitűddel.) Nem kellene okvetlenül hűtlennek lennie elveihez, barátaihoz, régi önmagához, hiszen az természetes, hogy az emberek olykor

munkahelyet változtatnak és elszakadnak a régi cimboráktól. De itt többről van szó. A főhős is érzi, arról van szó, hogy — miként a Biblia tanítja: „megmérettél, és könnyűnek találtattál”. Sanyó megérzi gyengeségét, az ellenállásra kép-
telenségét, tehát átéli az árulás bűnét, legfőbbként az önnön
clárulásáét.

Nem történt semmi látványos, semmi törvénybe ütköző. Sanyót nem ítélheti el cselekedetéért semmi földi bíróság. De mégis: nyomasztja őt is, barátait is valami megnevezhetet-
len rossz. Valami olyan szürke, olyan idegen, mint a novella
kezdő és záró soraiban az a ház. Valami elveszett.

Azt hiszem, éppen úgy, éppen olyan észrevétlenül, mint
az életben is gyakorta.